

شرکت ملی مناطق نفت خیز جنوب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

نفت، فرهنگ و ادبیات تجلیات فرهنگی و ادبی در مناطق نفت خیز جنوب

دکتر ایرج قاسمی

استادیاری پژوهش گروه پژوهشی مدیریت، برنامه ریزی شهری و منطقه ای جهاد دانشگاهی

دکتر حسینعلی قبادی

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس
پژوهشگر گروه پژوهشی زبان و ادبیات فارسی جهاد دانشگاهی

دکتر فاطمه غلامی

عضو هیئت علمی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز

سرشناسه	قاسمی، ایرج، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور	نفت، فرهنگ و ادبیات؛ تحولات فرهنگی و ادبی در مناطق نفت‌خیز جنوب/ ایرج قاسمی، حسینعلی قبادی، فاطمه غلامی؛ [برای] شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب.
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	۲۷۵ ص.
شابک	۹۷۸ - ۶۰۰ - ۷۱۷۲ - ۲۵ - ۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع	نفت -- ایران -- خوزستان -- صنعت و تجارت -- جنبه‌های اجتماعی -- ادبیات جنبه‌های سیاسی
موضوع	Petroleum industry and trade -- Social aspects -- Iran -- Khuzestan--Persian literature -- Political aspects
شناسه افزوده	قبادی، حسینعلی، ۱۳۳۷ -
شناسه افزوده	غلامی، فاطمه، ۱۳۶۰ -
شناسه افزوده	شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب
شناسه افزوده	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
رده‌بندی کنگره	۹۱۱.۵ : ۹۱۲ : HD ۹۵۷۶
رده‌بندی دیویی	۳۳۸.۷۲۸۱ : ۱۵۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۱۵۹۰۴۸۵

نفت، فرهنگ و ادبیات

تحولات فرهنگی و ادبی در مناطق نفت‌خیز جنوب

دکتر ایرج قاسمی، دکتر حسینعلی قبادی، دکتر فاطمه غلامی
 ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی
 صفحه‌آرا: مریم نطقی طاهری
 قیمت ۲۰۰۰۰ تومان چاپ اول: ۱۳۹۵
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 حق چاپ و نشر محفوظ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

نشانی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان دانشگاه.

خیابان شهید وحید نظری، شماره ۴۷

تلفن: ۶۶۳۹۷۵۶۱-۲

دورنگار: ۶۶۳۹۷۱۲۹

E-mail: info@ihss.ac.ir

www.ihss.ac.ir

با نظارت و حمایت کمیته مطالعات و انتشارات شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب

فهرست

۷	 سخن پژوهشگاه
۹	 سخن نخست
۱۱	 مقدمه
۱۷	 فصل اول: خوزستان، یک دهه پیش از کشف نفت
۱۹	 ۱-۱- سنت فرهنگی
۲۰	 ۱-۲- قوم یختیاری
۲۲	 ۱-۳- زندگی در جلگه خوزستان
۲۳	 ۱-۴- طوایف و عشایر و رفتار طایفه‌ای
۲۶	 ۱-۵- حضور و نفوذ اروپائیان در منطقه و ورود آنان در مناسبات فرهنگی مردم جنوب
۲۹	 فصل دوم: خوزستان پس از کشف نفت
۳۱	 ۲-۱- کشف نفت و تحولات جهانی
۳۴	 ۲-۲- تحول فرهنگ کار
۳۷	 ۲-۳- نقشه‌هایی برای ماندن همه‌جانبه در ایران: عزمی برای تحول فرهنگی
۴۱	 فصل سوم: نفت و ادبیات اقلیمی جنوب
۴۳	 ۳-۱- ادبیات اقلیمی در جزیره خارک
۵۳	 ۳-۲- حضور شرکت نفت در خارک
۵۵	 ۳-۳- تفریح و فراغت
۶۱	 ۳-۴- داستان‌نویسان غربی‌نویس
۶۷	 فصل چهارم: سینما و نفت
۶۹	 ۴-۱- اولین تلاشها برای نمایش فیلم
۶۹	 ۴-۲- توسعه هنر و ادب
۷۰	 ۴-۳- هنر و سینما از کودتا تا انقلاب
۷۱	 ۴-۴- جشنواره‌های سینمایی انقلاب اسلامی
۷۳	 ۴-۴-۱- جشنواره بین‌المللی فیلم نفت
۷۵	 ۴-۴-۲- فیلم‌های سینمایی
۸۳	 فصل پنجم: زبان و ادبیات در خوزستان پس از کودتای نفتی ۱۳۳۲

- ۵-۱- ادبیات، نفت و کودتا..... ۸۵
- ۵-۲- زمینه‌های پیدایش و رواج رمان‌های متفاوت با محور مسئله نفت..... ۸۷
- ۵-۲-۱- رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود..... ۸۸
- ۵-۲-۲- تابستان همان سال اثر ناصر تقوایی..... ۹۶
- ۵-۲-۳- اسرار گنج دره جَنّی اثر ابراهیم گلستان..... ۱۰۲
- ۵-۲-۴- داستان کوتاه «شهر کوچک ما»، احمد محمود..... ۱۰۵
- ۵-۲-۵- تَبی که شیرو داشت، ناصر مؤذن..... ۱۰۸
- ۵-۲-۶- سرگذشت کندوها، جلال آل احمد..... ۱۱۰
- ۵-۳- ادبیات سیاسی - اجتماعی..... ۱۱۲
- ۵-۴- شخص..... ۱۱۴
- ۵-۵- درونمایه..... ۱۱۴
- ۵-۶- زبان..... ۱۱۵
- ۵-۷- زبان، کلمات و اصطلاحات..... ۱۱۶
- ۵-۸- جمع‌بندی اولیه..... ۱۳۳
- فصل ششم: ادبیات داستانی، نفت و انقلاب اسلامی..... ۱۳۵
- ۶-۱- پیروزی انقلاب اسلامی..... ۱۳۷
- فصل هفتم: سال‌های پس از جنگ (۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴)..... ۱۵۱
- ۷-۱- دوران پس از جنگ..... ۱۵۳
- ۷-۲- ادبیات بومی و اقلیمی در سال‌های بعد از جنگ..... ۱۶۱
- ۷-۳- فرهنگ و هنر بعد از جنگ..... ۱۶۸
- ۷-۴- رئالیسم در ادبیات جنوب..... ۱۷۲
- ۷-۴-۱- احمد محمود..... ۱۷۴
- ۷-۴-۲- اسماعیل فصیح..... ۱۸۷
- ۷-۴-۳- فتح‌الله بی‌نیاز..... ۱۹۳
- ۷-۴-۴- محمدرضا صفدری..... ۱۹۷
- ۷-۴-۵- قاضی ربیع‌الحوی..... ۲۰۰
- ۷-۴-۶- اصغر عبداللّهی..... ۲۰۳
- ۷-۴-۷- عدنان غریفی..... ۲۰۵
- ۷-۴-۸- منیرو روانی‌پور..... ۲۱۳
- ۷-۴-۹- زویا پیرزاد..... ۲۳۰
- فصل هشتم: دسته‌بندی و نتیجه‌گیری..... ۲۳۹

سخن پژوهشگاه

در سراسر جهان، ورود، بهره‌برداری، رواج و تداوم حضور فناوری، تأثیر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، ادبی، سیاسی، محیط زیست، حتی روانشناختی مختلفی بر جای می‌گذارد. ورود فناوری به همراه نتایج مثبت خود در در برخی موارد پیامدهای ناخواسته و یا خواسته منفی نیز داشته که حتی تکامل و تعالی بشریت را در معرض خطر قرار داده است. نفت نیز از جمله ذخایر طبیعی است که همچون تیغی دو دم برای کشورهای دارنده و استخراج‌کننده آن عمل کرده است. در جنگ‌های جهانی اول و دوم، سیاست‌مداران کشورهای صنعتی به این نتیجه رسیدند که بدون داشتن نفت ادامه سیاست اقتصادی و رشد تکنولوژی و حفظ منافع جهانی ممکن نیست. ایران نیز که یکی از عده مهم ذخایر و میدان‌های نفتی جهان را داراست، از دید سیاست‌مداران کشورهای غربی دور نبوده با این طریق، تاریخی از تحولاتی که ارتباط تنگاتنگی با مقوله نفت دارند پدیدار شد. از نخستین روزهای کشف و در مسجدسلیمان بیش از صد سال می‌گذرد.

اگرچه سرآغاز نفت، با عمده‌ترین مظاهر قدرت عینی، یعنی اقتصاد و سیاست گره‌خورده است، اما درست در کنار شبکه‌ای از سیاست عین قدرت، کنش و واکنش وسیعی از فرهنگ‌ها و ذهنیت‌ها جریان دارد. فرهنگی مملو از طردها، احساسات، تمایلات، آداب و رسوم و خواست‌های گوناگون، که در ادبیات داستانی تأثیر و نمود داشته است. بدون شک آثار نویسندگان، با دغدغه‌ها، چالش‌ها و مسائل فکری هر جامعه‌شان در ارتباط است. هیچ نویسنده‌ای نمی‌تواند منفصل از رویدادها و تجربه‌های مهم تاریخ اجتماعی پیرامون خود قلم بزند و اثری بیافریند. در این صدسال داستان‌ها، رمان‌ها و آثار ادبی و فرهنگی زیادی تولید شده که در متن و محتوای آن به نقد و ارزیابی آثار و پیامدهای نفت پرداخته و با زندگی و الگوهای رفتاری ترویج شده در پی کشف نفت الگو گرفته است. پیگیری این آثار ادبی و فرهنگی و رصد اثرات نفت بر آنها موضوع مهمی است که می‌تواند عبرت آموز باشد. حضور نفت در جنوب ایران و لزوم تأمین نیروی انسانی شاغل در شرکت نفت انگلیس و ایران موجب جابجایی جمعیت در این منطقه شد. سیل مهاجرت داخلی و خارجی تفاوت‌های مذهبی، نژادی، قومیتی و خصوصاً زبانی در این سرزمین را به صورتی چشمگیر افزایش داد. این فرهنگ التقاطی نوظهور در کوتاه‌مدت جایگزین فرهنگ بومی در شهرها شد و این خود در ادبیات تأثیر گذاشت.

مسئله کتاب حاضر، بررسی همه‌جانبه و هم‌زمان تأثیرات متقابل نفت بر فرهنگ و ادبیات است و از این رو در نوع خود اثری متمایز به نظر می‌رسد. امید است این کتاب که ثمره همکاری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی با روابط عمومی شرکت مناطق نفت‌خیز جنوب است و محصول طرح پژوهشی یکصد ساله نفت در مناطق نفت‌خیز است، راهگشای پژوهش‌های بیشتر در حوزه تأثیرات گسترده نفت در فرهنگ، اقتصاد، تاریخ و سیاست جامعه معاصر ایران باشد.

مجموعه مطالعات تاریخ یکصد ساله نفت در مناطق نفت‌خیز جنوب در پژوهشکده علوم توسعه پژوهشگاه و با همکاری و مساعدت روابط عمومی شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب انجام شد. از این رو ضمن تشکر از همه پژوهشگران همکار، از خدمات علمی کارکنان خدمت «مناطق نفت‌خیز جنوب»، از جمله شادروان نصرت‌الله اسپیری مدیرعامل فقید و آقایان مهندس. سیدالله جشن‌ساز، غلامرضا حسن بیگلر، هرمز قلاوند و حمید بورد مدیران عامل اسبق و آقای مهندس بیژن حسینی، مدیرعامل فعلی این شرکت، کمال تشکر را ابراز می‌دارد؛ از آقایان اسحاق رویور و دالچین رضایی‌زاده، داوود حبیبی‌پور و فرهاد فروتن رؤسای سابق روابط عمومی و آقای منصور حبیبی، کارشناس وقت روابط عمومی، آقای رضا طاهری رئیس روابط عمومی و آقای علمدار متوبی، رئیس انتشارات و تبلیغات روابط عمومی و ناظر این پروژه که در تحقق این پژوهش و انتشار این مجموعه، به‌تمام لازم را معمول داشته‌اند قدردانی و سپاسگزاری نماید.

لازم است از آقای سید ابوالفضل موسویان، مدیر اداره ترویج یافته‌های پژوهشی و نشر آثار علمی این پژوهشگاه و آقای رضا صدیقی کارشناس اداره کپی‌گیری و انتشار کتاب را برعهده داشته‌اند تشکر و قدردانی شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و
مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

سخن نخست

شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب به عنوان مولد و منشاء تولید نفت و گاز کشور و میراث‌دار بیش از یکصد سال تلاش و تجربه در صنعت نفت خاورمیانه، از پیشگامان توسعه و بهره‌برداری از میادین نفت و گاز کشور بوده و هم‌اکنون نیز مسئولیت خطیری در راهبری و مدیریت بهره‌برداری از منابع هیدروکربوری جنوب غرب ایران دارد.

مناطق نفت‌خیز جنوب تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی توسط دو شرکت خاص خدمات نفت ایران مشهور به «اسکو» و شرکت عملیات غیرصنعتی اداره می‌شد. پس از انقلاب و آغاز جنگ تحمیلی مدیریت مناطق نفت‌خیز در شرکت ملی نفت ایران تشکیل شد و راهبری عملیات تولید از این مناطق را به عهده گرفت. این مدیریت پس از جنگ تحمیلی به «مدیریت تولید مناطق خشکی» تغییر نام داد و حوزه فعالیت آن سرتاسر کشور را در بر گرفت. سرانجام و در سال ۱۳۷۹ همگام با تحولات پذیرفته شده در نحوه اداره شرکت‌ها و در راستای سیاست‌ها و برنامه‌های جدید وزارت نفت، مبنی بر ایجاد تغییرات تحول در نحوه اداره‌ی فعالیت‌ها و راهبری تولید نفت و گاز کشور، ساختار سازمانی مناطق نفت‌خیز جنوب بازنگری و تحلیل و ارزیابی شد. بر اساس این ارزیابی یک شرکت مادر به نام «شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب» با نشان بین‌المللی NISOC متشکل از یک ستاد مرکزی و نه شرکت تابع و تابع، شکل گرفت.

هم‌اکنون حوزه عملیاتی مناطق نفت‌خیز جنوب را استان‌های خوزستان و بخش‌هایی از استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، فارس و بوشهر به وسعت تقریبی ۴۰۰ هزار کیلومتر مربع قرار دارد که بخش اعظم میادین هیدروکربوری خشکی ایران را در خود جای داده است. این شرکت با بیش از ۶۰ میدان هیدروکربوری بزرگ و کوچک، حدود ۸۰ درصد نفت خام و ۱۶ درصد گاز کشور را تولید می‌کند.

روابط عمومی شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب با هدف ثبت و ضبط میراث معنوی صنعت نفت و تهیه سندی معتبر و مدون براساس تجارب نسل‌های گذشته، که بتواند چراغ راه نسل‌های آینده باشد، اقدام به انجام تحقیقی پیرامون سیر تحول و تکوین صنعت نفت در یک قرن گذشته نموده، که این کتاب به همراه ۳ جلد کتاب دیگر، حاصل و چکیده این تحقیق است.

بدون شک اثر پیش‌رو حاصل کوشش‌ها و تشریک مساعی اساتید محترم پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی کشور و کارشناسان تلاشگر شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب بوده است، که همگام با آن، اهتمام در انجام مطالعات تاریخی، گردآوری و تدوین

مستندات این مجموعه‌ی چندجلدی گرانبها، پیشکسوتان، مدیران و کارکنان شاغل و مؤثر در دوران دفاع مقدس نقشی اساسی و مستقیم را ایفا نموده‌اند، هرچند با توجه به اینکه در این گونه تحقیقات و پژوهش‌ها همواره جای توسعه و تکمیل وجود دارد، این کتاب نیز خالی از اشکال نبوده و امید است خوانندگان و صاحب‌نظران ارجمند نکات اصلاحی، پیشنهادها و انتقادهای سازنده‌ی خود را درخصوص تکمیل این مجموعه ارزشمند و رفع اشکالات احتمالی آن در ویراست بعدی، به انتشارات روابط عمومی مناطق نفت‌خیز اعلام فرمایند.

روابط عمومی شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب

زمستان ۱۳۹۵

www.ketab.ir

مقدمه

به دور از هرگونه پیش‌داوری، هیچ مکانی در دنیا نمی‌توان یافت که ورود، استقرار، بهره‌برداری، رواج و رشد و تداوم حضور فناوری در آن، تأثیر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، ادبی، سیاسی، محیط زیست، حتی روانشناختی نگذاشته باشد. در اینجا بدون هیچ پیش‌فرضی، هدف، بیان اصل اثرگذاری در محیط، فضا، فرهنگ و خلیقات آدمیانی است که با فناوری مناسبات برقرار می‌کنند.

بی‌گمان در بسیاری از مواضع ورود و رواج فناوری نتیجه‌ای مثبت و راهگشا داشته و خواهد داشت. مثلاً فناوری مربوط به سلامت، دفع بیماری‌های واگیر، خدمات پزشکی و بهداشت، برق و روشنایی و انرژی‌های یا انرژی‌های بسیاری از انرژی‌ها، سرعت انتقال بشر از مکانی به مکانی دیگر و ده‌ها مصداق از فناوری، یقیناً چنین پرفائده‌اند. اما قطع‌نظر از اینکه بسیاری از همین فناوری‌ها در معرض سوء استفاده قرار می‌گیرند، انهدام بشریت به کار رفته‌اند، تردیدی نیست، که در بسیاری مواضع دستاوردهای کثرت انرژی‌ها، نتایج دانش‌های گوناگون مثلاً پزشکی نیز برای انهدام نسل بشر مورد سوء استفاده قرار می‌گیرد. بلکه در خدمت نجات و ارتقاء سلامت انسان واقع شده‌اند. در عین حال جنگ جهانی اول و دوم که بیش از پنجاه میلیون کشته بر جای گذاشته و خسارت‌های جبران‌ناپذیر مادی و معنوی بشریت تحمیل نموده، نمونه‌ای از افساد و بهره‌گیری نادرست از فناوری‌های پیشرفته بوده است.

یکی از ذخایر موجود در طبیعت که از اهمیت و ارزش بی‌شمار برای بقای پرخوردار شده است، نفت است. محمد معین درباره واژه نفت، به نقل از مولف معجمیات عربیه و عامیه می‌نویسد: «نفت، اصل آن اکدی است به صورت فعلی «نیاطو» به معنی درخشید و سبب اطلاق این اسم بر آن این است که یکی از خواص نفت، نبوط، یعنی خروج از دل زمین و سوزندگی و درخشندگی آن است.» سپس با آوردن کلماتی شبیه به آن در زبان‌های اوستایی، هندی باستان، ژرمنی و ارمنی چنین نتیجه می‌گیرد: «لغت اصلی این کلمه اکدی است و از این به تمام زبان‌های دیگر رفته و غرابیتی هم ندارد؛ زیرا عراق یا بلاد اکد، بابل، آشور و... از قدیم‌ترین ازمنه منبع نفت بوده است» (خلف تبریزی، ۱۳۵۷: ۲۱۵۵).

از دیگر سو «به اعتقاد مستشرقانی نظیر هرتسفلد، کلمه «نفت» از فعل ناب فارسی به معنی «ضد رطوبت» گرفته شده است» (روابط عمومی وزارت نفت، ۱۳۶۷: ۲۴).

تاریخ نشان می‌دهد بشر از زمان‌های قدیم با این ماده طبیعی آشنا بوده و به انجای گوناگون از آن استفاده می‌کرده است. تاریخ هرودوت که از حدود ۴۵۰ سال قبل از میلاد مسیح نوشته شده است، نشان می‌دهد که نفت و مشتقات آن را حتی چهار هزار سال پیش از میلاد مسیح نیز استفاده می‌کرده‌اند. آثار این استفاده در بین‌النهرین، الجزایر و کُنده، در پوشش مجاری آب، آب انبار، سدبندی و غیره دیده می‌شود. از اواسط قرن نوزدهم میلادی که بشر موفق به استخراج این ماده از دل زمین شد، تا اوایل قرن ۲۰ میلادی، خصوصاً طی دو جنگ جهانی، رفته‌رفته با کاربردهای مختلف آن آشنا شد و به ارزش حیاتی آن پی برد و از آن زمان تاکنون، جنگ سرد و گرم، پنهان آشکار، به دلیل داشتن نفت بیشتر و ارزان‌تر آغاز شده است و هم‌چنان ادامه دارد. «در عذر حاضر ثابت شده است که سیاست و اقتصاد دو مؤلفه جدایی ناپذیرند؛ یعنی، هر کالایی که از نظر اقتصادی در رتبه قرار گرفته باشد، سیاست به دنبال آن برمی‌خیزد و تمام وسایل را برای به بدست آوردن آن کالا به کار می‌برد. از این رو، می‌توان به یقین دانست که سیاست، خدمت‌گزار اقتصاد است. سیاست یک عامل مهم اقتصادی به شمار می‌رود، طبعاً سیاست هم از این عامل مؤثر اقتصادی جدا خواهد بود» (فاتح، ۱۳۸۴: ۶).

کاربرد نفت در ادوات نظامی و جنگی و در جنگ‌های مهم جهانی، سیاست‌مداران کشورهای صنعتی را به این نتیجه رساند که بدون داشتن نفت، ادامه حیات اقتصادی و رشد تکنولوژی و حفظ منافع جهانی ممکن نیست. «هانری برانر»، سیاستمدار فرانسوی طی یادداشتی به کلمانسو، نخست‌وزیر وقت فرانسه در جنگ جهانی این می‌نویسد: کشوری که نفت دارد، امپراتوری را دارا خواهد بود. امپراتوری دریاها، به وسیله مواد سفید نفتی (مازوت - گازوئیل)؛ امپراتوری آسمان‌ها، به وسیله مواد سیاه نفتی (بنزین هواپیما)؛ امپراتوری خشکی‌ها، به واسطه بنزین و نفت؛ امپراتوری دنیا، به وسیله قدرت مالی که به ماده‌ای حیاتی وابسته است و قیمتی‌تر و احاطه‌کننده‌تر و مسلط‌کننده‌تر از خود طلا روی زمین است» (روابط عمومی وزارت نفت، ۱۳۶۷: ۱۰).

در این میان، ایران نیز به عنوان دارنده یکی از عظیم‌ترین ذخایر و میادین نفتی جهان و خصوصاً خاورمیانه، از دید سیاست‌مداران کشورهای غربی دور نمانده است و به این طریق، تاریخی از تحولاتی که ارتباط تنگاتنگی با مقوله نفت دارند پدیدار گشته است. نفت ایران همیشه برای اروپایی‌ها و به خصوص دولت انگلستان، چیزی مهم و حیاتی بوده است. به تعبیر انگلیسی‌ها، «مایع سیاهی که راه خود را در فاصله ۱۴۵ مایل در ظلمت معادن تا جزیره آبادان پیدا می‌کند، یک روز ثابت خواهد کرد که خون لازم برای حیات خواهد بود» (وزارت نفت، ۱۳۶۵: ۱۷). با چنین نظری است که چرچیل در مجلس عوام انگلیس گفت:

«از مدتی پیش دولت انگلیس برای کسب منابع نفتی ایران، از لحاظ حفظ اداره هندوستان و

عظمت امپراتوری انگلیس، فعالیت‌های سیاسی نموده است و مخصوصاً مواظب بوده است که کمپانی‌های خارجی، سهام شرکت نفت را خریداری نمایند» (روابط عمومی وزارت نفت، ۱۳۶۷: ۱۵).

از آغاز کشف نفت در ایران، پای انگلیسی‌ها و چند دهه بعد امریکایی‌ها به سرزمین ما گشوده شد و مداخلات سیاسی آنها در اداره امور کشور، سرنوشت ملت ما را، بیش از پیش، با این ماده طبیعی پیوند زد. تحولات بسیاری رخ داد. در ابتدا، شمال جلگه خوزستان محل استقرار و کشف نخستین چاه نفت خاورمیانه شد. پیش از این، خوزستان ولایتی به حساب می‌آمد زرخیز و وسیع، با رودخانه‌ای خروشان و دشتهایی سرسبز و حاصل‌خیز پس از این، خوزستان را با نفت شناختن با اثری که به طور روزافزون، در نقاط مختلف آن سرباز می‌کرد و جمعیت زیادی را به سمت خود سرازیر می‌نمود. جمعیتی که روز به روز بر تعدادش افزوده می‌شد، در شکل دادن و ساختن جایی که پول، مناسبات کار و زندگی، نظم جدید را می‌طلبید، تحولی بزرگ به حساب می‌آمد.

اگرچه سرآغاز نفت، به دهه‌های مظاهر قدرت عینی، یعنی اقتصاد و سیاست گره‌خورده است (حیطه‌هایی که بیشتر جنبه‌ای ملموس و عینی دارند)؛ اما نفت پیش از آنکه پول یا قدرت باشد، ماده‌ای زاینده انرژی است که مناسبات میان را در تحول می‌کند، چرخ‌ها را به حرکت در می‌آورد و بناست که از رنج انسان بکاهد. و علاوه بر آن، ماده خامی است که انواع و اقسام چیزها را می‌توان از آن به دست آورد. به همین دلایل بوده است که تاریخ نفت، عمدتاً از همین مناظر بازخوانی شده است. اما درست در کنار شبکه‌های مناسبات عینی قدرت، کشش و واکنش وسیعی از فرهنگ‌ها و ذهنیت‌ها جریان دارد. تکاپویی از سطره‌ها، احساسات، تمایلات، آداب و رسوم و خواست‌ها. اگر بخواهیم به تاریخ این امیال و خواست‌ها، به تاریخ این احساسات بپردازیم، نقاط بسیار زیادی از گسست‌ها و پیوست‌ها به چشم‌مان می‌خورد، که در شکل و مخاطب‌شان را با پرسش‌های بسیاری مواجه می‌کنند. دعوت‌مان می‌کنند که به سراغ‌های روبرویم و لایه‌های ستبر گرد و غبارشان را کنار بزنیم، و در پس آنها چیزی در خور بیابیم. در واقع، سویه فرهنگی تاریخ نفت اغلب گم می‌شود. در بیشتر نوشته‌هایی که به تاریخ نفت پرداخته‌اند، مردم و زندگی‌شان، چندان توجه نویسندگان را جلب نکرده است. تاریخ نفت، یکسره از تاریخ مردمانش جدا مانده و از منظر این جدایی، بازخوانی شده است. مسئله این است که نفت آن قدر پیوندهای قدرت آشکاری (اقتصاد و سیاست) دارد که دیگر نیازی به تفسیر و مراجعه به پیوندهای فرهنگی و ذهنی برایش احساس نمی‌شود. اما آنچه مسلم است، مناسبات اقتصادی و سیاسی، ساختار فرهنگی - اجتماعی خاصی را پدید می‌آورند، که در نهایت، در رابطه‌ای متقابل، روبروی هم قرار

می‌گیرند و همدیگر را بازتولید می‌کنند.

اثر هر نویسنده، عموماً با دغدغه‌ها، چالش‌ها و مسائل فکری و فرهنگی جامعه وی در ارتباط است. هیچ هنرمندی - نویسنده‌ای چنانچه بخواهد نیز، نمی‌تواند قطع نظر از رویدادها و تجربه‌های مهم تاریخی و اجتماعی قلم زند و اثر بیافریند. نیازها و واقعیت‌های هر دوره اگرچه جنبه سیاسی و اقتصادی داشته باشند، گاه مستقیم و گاه غیرمستقیم و ناخود آگاه بر نحوه نگرش آثار هنری و ادبی مؤثر است. یکی از پدیده‌های دوران ساز در تاریخ معاصر کشور ما نفت است. پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی این پدیده در جای جای زندگی مردم این سرزمین نمود داشته است. کتاب‌ها و مقالات گوناگونی ابعاد مختلف این پدیده را بررسی کرده‌اند؛ اما آنچه تاکنون درباره نفت گفته و نوشته شده غالباً درباره جنبه‌های سیاسی و اقتصادی آن بوده و وجوه فرهنگی آن کمتر را در نظر گرفته شده است. یکی از ابعاد فرهنگی نفت، تأثیر و نمود آن در ادبیات داستانی است. از ادبیات کلاسیک پیش به این موضوع پرداخته‌اند، می‌توان به بخش‌هایی از کتاب صد سال داستان‌نویسی در ایران میرزا عابدینی (نشر چشمه، ۴ ج، ۱۳۸۳) و مقاله «نفت و بازتاب آن در آثار داستان‌نویسان خوزستانی» محمد جعفری قنوتی، (فصلنامه مطالعات ملی، سال پنجم، ش ۳، ۱۳۸۳)، اشاره کرد. نویسنده مقاله با اشاره به چگونگی پیدایش و شکل‌گیری هویت‌های جدید منطقه‌ای را در استان خوزستان تحت تأثیر تأثیرات نفتی - شرکت نفت - با استناد به آثار داستان‌نویسان خوزستانی، بررسی کرده است. در پایان نیز به طور مشخص به مقوله هویت‌های جدید در منطقه جغرافیایی مورد بحث یعنی خوزستان، می‌پردازد. در واقع این پژوهش با نگاهی جامعه‌شناختی آثار صنعت نفت را در تغییر ساختارهای اجتماعی و هویتی پی می‌گیرد؛ اما تاکنون مآخذی مستقل یا پژوهشی جامع با رویکرد نقد ادبی، به بررسی بازتاب مسائل نفت در ادبیات داستانی معاصر، نپرداخته است. هر چند اشاراتی غیرمستقیم و پراکنده را در ادبیات مربوط به تاریخ و نقد ادبیات داستانی چند دهه اخیر به چشم می‌خورد.

اگرچه تاکنون درباره نفت و ایران رساله‌ها، پایان‌نامه، پژوهش‌های علمی و کتاب‌ها و مقاله‌هایی فراوان نوشته‌اند که در لابلای آنها اشاراتی به تأثیرات فرهنگی و اجتماعی نفت شده است، حتی در برخی کتاب‌ها و آثار در حوزه علم اقتصاد یا تاریخ نیز می‌توان یافت که بخشی در خور توجه مباحث آن به نفت اختصاص دارد و گاه نیز به پیامدهای اجتماعی استخراج و تولید نفت در ایران اشاره دارد. در مجموع بحث‌های مستقل درباره مقوله فرهنگ و ادبیات و نفت غیر از حدود پنج مآخذی که در متن این پژوهش به آنها استناد می‌شود، مستقلاً و یکجا به تأثیر و تأثرات فرهنگی و ادبی نفت نپرداخته‌اند که پیش از همه به پایان‌نامه خانم فاطمه غلامی، مقاله آقای قنوتی می‌توان اشاره کرد و گاه نیز مطالبی در انشای نشریات، خبرنامه‌های اداری یا

مطبوعاتی، مطالبی در این باره دیده می‌شود. اخیراً نیز پایان‌نامه‌هایی در رشته‌های علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، ادبیات، اقتصاد درباره کودتای ۲۸ مرداد نوشته شده است که در آنها اشاراتی بر این مسأله می‌توان یافت. برخی آثار داستانی که در این اثر به آنها پرداخته می‌شود نیز بعضی رمانها و داستان‌های کوتاه مربوط به جنگ تحمیلی یا مجموعه مقاله‌هایی در این زمینه به چشم می‌خورند، که ردپایی از مسأله نفت و تأثیرات فرهنگی آن بر خوزستان و مجموعه کشور در آنها می‌توان یافت. اما بسیار گذرا و غیرمستقیم اشاره دارند از جمله: **رمان دا**^۱ و **کتاب نفحات نفت**^۲. در حالی که این تحقیق به صورت همه جانبه و یکجا و همزمان به تأثیرات متقابل نفت و کودتا بر فرهنگ، ادبیات، می‌پردازد و لذا در نوع خود اثری متمایز به نظر می‌رسد.

اما جز اصلی در این کتاب پرداختن به تأثیرات محیطی، فرهنگی، دینی و اجتماعی ورود فناوری کشف، استخراج، تولید و عرضه نفت در مناطق نفت‌خیز جنوب ایران است که به نظر می‌رسد افزون بر ۱۰۰ سال ورود فناوری نفت تأثیری شگرف بر فرهنگ و سیاست و مناسبات اجتماعی خوزستان گذاشته و نوع رفتارهای مدنی و روابط ساختار اداره اجتماعات و سیاست و مدنیت و اقتصاد و انگاره‌ها، اگرگن ساخته است و البته در کنار تغییرات عظیم محیطی، تحولات شگرف اجتماعی، فرهنگی و حتی تأثیر از مسائل نفت نیز در خور توجه است و بویژه تأثیرات ژرف و ساختاری در عرصه ادبیات داستانی بیشتر به چشم می‌خورد. تا جایی که حتی می‌توان گفت: سبک و تکنیک نویسندگان ادبیات داستانی جنوب با برخی مناطق ایران متفاوت بوده است یا ادبیات داستانی اقلیمی جنوب ظهور و رواج یافته و حتی به گونه داستانی متفاوت تبدیل شده است. در مجموع شاهد رواج و انتشار برخی رمان‌ها و داستان‌ها در عرصه ادب معاصر هستیم که می‌توان عمده آنها را یا بر محور نفت یا متأثر از مسائل نفت، یا اشاره دارنده به نفت و صاحب اثر غیرمستقیم به نفت یا مرتبط با آن دانست. این کتاب در حوزه مناسبات نفت با ادبیات داستانی شکل گرفته است و انواع تأثیر و تأثرات نفت در این آثار را بررسی و تحلیل خواهد کرد. کتاب حاضر می‌کوشد تا تأثیرات فرهنگی و ادبی نفت در ایران را بازخوانی کند. گردآوری و بازروایت اسنادی است که - هرچند به طور محدود فرهنگ و زندگی روزمره مردمان دیار نفت را بویژه از خلال ادبیات داستانی اقلیم جنوب توجه و بررسی و تبیین کند.

در اینجا فرض است از همه همکاران گرامی سپاسگزاری داشته باشیم به‌ویژه از برادران ارجمند جناب آقای علمدار متولی، جناب آقای نصراله مؤتمن و جناب آقای محمدی، آقای علی

۱. خاطرات سیده زهرا حسینی به اهتمام سیده اعظم حسینی (۱۳۸۷)، تهران، شرکت انتشارات سوره مهر.

۲. نفحات نفت (جستاری در فرهنگ و مدیریت نفتی)، رضا امیرخانی (۱۳۸۹)، موسسه نشر افق، تهران.

دسپ، آقای میثم اهرابیان صدر، خانم سمیه رحیم‌نیا و آقای حسن احمدوند که در مراحل تحقیق و تألیف و بازبینی این اثر همکاری بی‌شائبه داشته‌اند. همچنین سپاس ویژه خود را نسبت به راهنمایی‌ها و راهبردهای اعضای شورای راهبری مجموعه تحقیقات مربوط به نفت که در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی اجرا شده است، بویژه جهادگران عزیز به خصوص جناب آقای فرامرز حق‌شناس، جناب آقای دکتر سید محمد موسی مطلبی، جناب آقای حاج خسرو قبادی، جناب آقای دکتر مرتضی شمس، جناب آقای دکتر سیدرضا شاکری، جناب آقای دکتر سیدکاظم چاوشی تقدیم بداریم.

www.ketab.ir